

LIETUVOS KLERIKALŲ SOCIALINĖS-EKONOMINĖS KONCEPCIJOS XIX AMŽIAUS PABAIGOJE IR XX AMŽIAUS PRADŽIOJE

V. LUKOŠEVIČIUS

Lietuvių nacijos formavimosi procesas, kaip kapitalistinių gamybinių santykių įsigalėjimo išdava, vyko XIX a. antrojoje pusėje. Lygiagrečiai vystėsi ir lietuvių tautos nacionalinio bei socialinio išsivadavimo judėjimas, nes liaudis kentėjo tiek dėl carizmo vykdytos nacionalinės priešpaudos politikos, tiek dėl dvarininkų ir kapitalistų išnaudojimo.

Carizmo vykdyta nacionalinio engimo politika — lietuviškos spaudos draudimas, lietuvių kalbos teisių varžymas, lietuvių (carizmo terminologija „katalikų“) teisių varžymas turto įsigijimo srityje bei valstybinių tarnybų atžvilgiu ir kt. — ne tik pažeidė plačiųjų liaudies masių interesus, bet taip pat trukdė formuotis ir lietuvių nacionalinei buržuazijai. Lietuvių buržuazijos interesai, jos klasinė padėtis statė ją į tam tikrą opoziciją carizmui. Norėdama patraukti į savo pusę plačiąsias liaudies mases, kad su jų parama tvirtiau įsigalėtų ekonomikoje, lietuviškoji buržuazija rėmė liaudies masių judėjimo iškeltus reikalavimus leisti lietuvišką spaudą, duoti lietuvių kalbai teises mokyklose ir valstybinėse įstaigose ir kt. Šiais bendratautiniais lietuvių tautos reikalavimais nacionalinė buržuazija dangstė savo klasinius siekius, stengėsi jais atitraukti liaudies mases nuo socialinės kovos. Trumpai tariant, XIX a. antrojoje pusėje formuojasi buržuazinis nacionalinio išsivadavimo judėjimas, kurio svarbiausias bruožas yra toks: nacionalinė buržuazija, tariamai remdama liaudies masių kovą prieš nacionalinę priešpaudą ir jai vadovaudama, stengėsi su liaudies pagalba sutvirtinti savo ekonomines pozicijas.

Kita vertus, kartu su visos Rusijos plačiųjų liaudies masių kova prieš išnaudotojus, Lietuvoje augo judėjimas dėl socialinio išsivadavimo. Pradžioje jis daugiausia reiškėsi valstiečių kova dėl žemės, nes 1861 metų reforma agrarinio klausimo neišsprendė. XIX amžiaus paskutiniaisiais dešimtmečiais greta valstiečių kovos prieš feodalizmo liekanas Lietuvos visuomeniniame gyvenime atsiranda naujas prieštaravimas — besiformuojančio pramoninio proletariato, taip pat žemės ūkio darbininkų ir valstiečių varguomenės kova prieš kapitalistinį išnaudojimą. Kuriasi pirmieji marksistiniai rateliai, vis plačiau ima skliti marksizmo idėjos. 1896 metais įkuriamą Lietuvos Socialdemokratų partija.

Tiek klerikalinė, tiek liberalinė lietuvių buržuazija kaip socialinės priešpaudos nešėja atvirai rėmė carizmą arba vedė taikstymosi su juo politiką.

Kelias į nacionalinį išsivadavimą lietuvių tautai, kaip ir kitoms carinės Rusijos tautoms, ėjo per carizmo nuvertimą, dvarininkų žemėvaldos likvidavimą, šalies valdymo sudemokratinimą. Todėl XIX a.

pabaigoje ir XX a. pradžioje tikrais kovotojais dėl lietuvių tautos nacionalinio išsivadavimo iš carizmo jungo buvo ne buržuazija, o darbininkai ir valstiečiai, kurie, vadovaujami pirmųjų Lietuvos marksistų, revoliucinių socialdemokratų, sąjungoje su visais Rusijos darbo žmonėmis, vedė atkaklią, nenutrūkstamą kovą prieš socialinę priespaudą.

XIX a. antrojoje pusėje lietuviškoji buržuazija suvaidino tam tikrą pažangų vaidmenį lietuvių tautos istorijoje. Šiuo laikotarpiu buržuazija Lietuvos visuomeniniame gyvenime buvo dar kylanti klasė. Kalbinis bendrumas, nacionalinės rinkos vientisumas ir kt. buvo būtina sąlyga jos vystymuisi. Todėl ji gynė lietuvių kalbą, teritorinį Lietuvos kaip nacionalinio vieneto vientisumą ir rėmė kitus pažangius reikalavimus. Kartu reikia pabrėžti, jog ji dėl Rusijos ekonominio vystymosi ypatybių savo formavimosi fazėje buvo neryžtinga, taikstėsi su carizmu, baikščiai laukdama iš jo nuolaidų.

Tuo metu buržuazijos ideologų stovykla toli gražu nebuvo vienalytė. Šiame straipsnyje mėginama apžvelgti klerikalų, kaip dvarininkų ir stambiosios buržuazijos ideologų, propaguotas socialines-ekonomines koncepcijas Lietuvoje XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje, parodyti šių koncepcijų reakingumą ir atskleisti jų ryšį su bendra išnaudotojiškų klasių ideologija.

Klerikalizmas — politinė srovė, skelbianti pirmaujančią religijos ir bažnyčios padėtį visuomenėje, reikalaujanti, kad valstybė, visuomeninės organizacijos ir atskiri asmenys savo veikloje vadovautųsi bažnyčios nustatytomis normomis. Pagrindiniais klerikalizmo išreiškėjais yra įvairių religijų dvasininkija, ypač aukštoji, religinės organizacijos, taip pat tampriai susiję su bažnyčia buržuaziniai-politiniai sluoksniai.

Kapitalizmui pakeičiant feodalizmą, pagrindinėse Vakarų Europos šalyse vyko bažnyčios, kaip feodalinės organizacijos, prisitaikymas prie naujų visuomeninių sąlygų. Katalikų bažnyčia, užėmusi pagrindinę vietą kitų bažnyčių tarpe, vis labiau feodalinės aristokratijos viršūnėms susiliejant su finansiniu kapitalu, palaipsniui praranda dvarininkų ir bajorų interesų apgynėjo vaidmenį, tampa buržuazinės ideologijos skleidėja, stambiu kapitalistu. Šis katalikų bažnyčios prisitaikymo prie kapitalistinės visuomenės sąlygų procesas atskirose šalyse vyko skirtingai. Jį apsprendė vienos ar kitos šalies ekonominio vystymosi ypatybės, feodalių gamybinių santykių laužymo atskirose šalyse nevienodas intensyvumas. Kur pramoninis šalies vystymasis vyko lėtai, ten ir katalikybė ilgiau išlaikė feodalinės religijos bruožus (pavyzdžiui, Ispanijoje, Portugalijoje). Tai ypač liečia ir Lietuvą, kaip carinės Rusijos sudėtinę dalį. Kaip žinia, Rusijoje kapitalizmas vystėsi, esant gausioms feodalinėms liekanoms. Dvarininkų ekonominės pozicijos nebuvo pakirstos iki pat Spalio Socialistinės revoliucijos pergalės. Buržuazija bekylančio darbininkų ir valstiečių revoliucinio judėjimo akivaizdoje ieškojo klasinių sąjungininkų ir dvarininkų sluoksniuose.

Taip ir Lietuvos klerikalai, viena vertus, atstovavo dvarininkų interesus, o kita vertus,— vis labiau reikėsi kaip buržuazijos ideologai. Tokia buvo Lietuvos klerikalų pažiūrų raida kapitalizmo epochoje.

Iš pradžių žymiausi katalikų bažnyčios atstovai Lietuvoje atkakliai laikėsi atgyvenusios feodalinės santvarkos, gynė jos atributus: patvaldystę, dvarininkinę žemėvaldą ir kt.; vėliau, „laiko dvasiai“ spiriant, jie prisijungia prie naujų išnaudotojų — buržuazijos ir bando gelbėti istorijos pasmerktas klases. Šio proceso esmė, eiga, ryšys su analogiškais reiškiniais kitose šalyse ir jo ypatybės ryškiai matosį, panagrinėjus atskirų klerikalų bei jų spaudos organų pažiūras ir pozicijas. Kadangi klerikalizmą Lietuvoje nagrinėjamu laikotarpiu atstovavo daugiausia kata-

likų dvasininkija, tai pagrindinis dėmesys šiame straipsnyje bus skiriamas žymesniems jos atstovams.

Lietuvoje prie žymesnių kapitalizmo epochos klerikalizmo atstovų reikia priskirti Motiejų Valančių ir Antaną Baranauską. Jų pažiūros ryškiai parodo, jog katalikų bažnyčia XIX a. antrojoje pusėje iš esmės dar stovėjo feodalines pozicijose, bailiai žvalgydamasi į naujus visuomeninius reiškinius ir apsiribodama kvietimais prie „doros“ ir kitų panašių dalykų.

M. Valančius (1801—1875 m.) buvo ryški asmenybė tuometiniame Lietuvos visuomeniniame gyvenime. Kišęs iš valstiečių, jis sugebėjo iškilti iki aukšto dvasininkijos pareigūno. Tai padaryti feodalinės nelygybės sąlygomis, kai tik išeiviai iš privilegijuotų sluoksnių turėjo teisę užimti aukštus visuomeninius postus, buvo nelengva. Jau vien šis faktas kalba apie didelius pirmo iš valstiečių kilusio vyskupo gabumus.

M. Valančius vyskupavimo Lietuvoje laikotarpiu (1850—1875 m.), ypač būdamas Žemaičių vyskupu (1850—1864 m.) varė plačią visuomeninę veiklą. Nagrinėjant jo visuomenines pažiūras, būtinai reikia kalbėti apie M. Valančių kaip dvasininką, ginantį interesus tų sluoksnių, prie kurių priklausė kaip aukštas bažnyčios atstovas, ir kaip visuomenininką-pilietį, kilusį iš liaudies ir galutinai nenutraukusį su ja ryšio per visą savo gyvenimą. Kitaip tariant, tenka skirti M. Valančių reakcionierių nuo M. Valančiaus švietėjo.

M. Valančiaus visuomeninės veiklos apogėjus sutapo su aštriais socialiniais procesais Rusijos gyvenime. Feodalinės Rusijos ėjo pakeisti kapitalistinė Rusija. M. Valančius, būdamas šių visuomeninių pakitimų amžininku, vienokiu ar kitokiu būdu buvo priverstas į juos reaguoti. Jo užimta pozicija leidžia jį socialine-politine prasme apibūdinti kaip reakcingų pažiūrų veikėją, nes pagrindinį jo veiklos turinį sudarė pastangos išlaikyti atgyvenusius feodališkus gamybinius santykius, apginti dvarininkus, o kartu ir bažnyčią, kaip feodalinį darbo žmonių išnaudotoją ir prižiūrėtoją.

Ką tik paskirtas Žemaičių vyskupu M. Valančius kreipėsi į tikinčiuosius pirmuoju savo „ganytojišku raštu“, kuriame tikintieji buvo raginami mylėti „Šviesiausią Ciesorių“, būti paklusniais „dvasiškomis ir nedvasiškomis vyresnybėms“, gerbti savo ponus, nes iš jų malonės naudojasi žeme. Dvarininkai buvo kviečiami neniekinti savo baudžiauninkų, nes dievo akyse visi yra lygūs (1, p. 125). Siame rašte, kurio pagrindinė mintis yra rūpinimasis išlaikyti feodalinę santvarką, M. Valančius vienas iš pirmųjų Lietuvos švietėjų tarpe ima skelbti „klasių harmonijos“, „tautos vienybės“ (vėliau plačiai lietuviškosios buržuazijos panaudotas savo klasiniais tikslais) idėjas.

M. Valančiaus, kaip patvaldystės ir feodalizmo apgynėjo, vaidmuo ypač išryškėja iš jo priešiškos pozicijos 1863 metų valstiečių sukilimui. Sukilimas Lietuvoje buvo nukreiptas prieš carizmą ir dvarininkinę žemėvaldą, turėjo revoliucinį demokratinį pobūdį ir iš esmės sprendė buržuazinės-demokratinės revoliucijos uždavinius (2, p. 51).

Prasidėjus sukilimui, M. Valančius kreipėsi į Vilniaus gubernatorių, prašydamas atsiųsti kariuomenės sukilėliams slopinti. Apie tai jis taip rašo: „... tuose metuose Varniuose nebuvo nei vieno maskoliško kareivio; būdamas tada Vilniuje prie generalgubernatoriaus Nazimovo, kuris buvo man prielankus, prašiau, idant atsiųstų dėl apgynimo pulkelį kareivių; prižadėjo atsiųsti, vienok to neišpildė“ (3). Vėliau, kai sukilimui malšinti buvo mestos stambios karinės pajėgos, kariuomenės netrūko ir Varniuose.

Tai, kad M. Valančius kvietė kariuomenę prieš sukilėlius, nėra atsitiktinis dalykas. Carizmas ir klerikalai ėjo petis į petį tiek 1863 m. sukilimo, tiek bet kurio kito pavojaus patvaldystei metu. Jeigu carizmas vartojo jėgą, tai klerikalai — žodį, jiems prieinamą ginklą. Jei M. Valančius prašė gubernatorių atsisti kariuomenės, tai šis savo ruožtu — atsišaukimo į tikinčiuosius, prisidėjusius prie sukilimo, nutraukti kovą. „Jis (t. y. Vilniaus generalgubernatorius Muravjovas, 1863 metų sukilimo Lietuvoje numalšintojas.— V. L.) reikalavo nuo manęs rašto, šaukiančio žmones padėti ginklus ir pasiduoti maskoliškam rundui. Sutikau ant to ir išdaviau“ (3).

„Svietiškuose dalykuose“ katalikų bažnyčios paskirtis — remti esamą santvarką. Kad tokia buvo M. Valančiaus nuomonė, rodo ir kitas faktas. Baudžiaivos laikais gana svarbiu bažnyčios lėšų šaltiniu buvo įplaukos iš dvarininkų. M. Valančius sekė, kad dvarininkai laiku atsiskaitytų su bažnyčia. Jei kuris nors neparodydavo reikiamo uolumo, M. Valančius grąšindavo bažnyčios uždarymu. Pavyzdžiui, 1856 m. jis taip rašė grafui Tizenhauzui: „Jei ir dabar paskirtas kun. Šimkevičius teturės tokį šykštų išlaikymą ir dėl to man pasiskųs, liepsiu uždaryti Aknistos bažnyčią, o kuomet Tamstos pavaldiniai paliks be tikybinio suraminimo, tai Tamsta pažvelgsi, kaip administracija sumažino kunigui skiriamą duoną“ (4, p. 21).

Taigi bažnyčia ir feodalai — viena ranka. Jei kunigai nuo dvarininkų negaus reikiamo išlaikymo, tai baudžiauninkai bus palikti „be tikybinio suraminimo“. Didelis klausimas, ar tada jie bus paklusnūs savo ponams.

M. Valančius rėmė carizmą, feodalinę santvarką laikė amžina, propagavo santaiką tarp išnaudotojų ir išnaudojamųjų, pripažino bažnyčiai engiamųjų prižiūrėtojo vaidmenį. Visa tai apibūdina jį kaip feodalinės bažnyčios atstovą, reakcionierių.

Tačiau, antra vertus, objektyviai savo veikla jis prisidėjo prie prielaidų socialinei pažangai sudaryti. Čia iškyla M. Valančius kaip švietėjas. Pirmiausia tam tikras įnašas į Lietuvos kultūrą jam priklauso kaip istorikui. Jo „Žemaičių vyskupystė“, dviejų dalių veikalas, pasižymi faktų apie krikščionybės įsigalėjimą Lietuvoje objektyvumu ir medžiagos apie lietuvių praeities kultūrinį gyvenimą gausumu. M. Valančius yra vienas iš lietuvių realistinės prozos pradininkų, pirmas pateikė lietuvių kalbos stilistikos gražumo ir turtingumo pavyzdžių. Nemaži nuopelnai jam priklauso kaip parapijinių mokyklų steigėjui. Nors daugumoje šių mokyklų tebuvo mokoma skaityti ir tikybos dalykų, bet jos skleidė šviesą liaudžiai. M. Valančius nemažai nuveikė ir kaip spausdinto žodžio platintojas. O jo veikla, platinant blaivybę, taip pat darė teigiamą poveikį liaudžiai. Tuo metu girtavimas liaudyje buvo labai paplitęs, nes jį visai rėmė dvarininkai, caro valdininkai ir katalikų dvasininkija (iki bažnytinių smuklių suvalstybinimo XIX a. penktajame dešimtmetyje). Degtinėje paskendusius valstiečius buvo lengviau išnaudoti ir išlaikyti feodalinėje priklausomybėje. Visa tai rodo, jog M. Valančius nebuvo tapęs visai abejingu liaudies vargams ir nelaimėms. Nors jis nesuprato ir, būdamas aukštu dvasininku, negalėjo suprasti tikrųjų liaudies kančių priežasčių, nerėmė valstiečių socialinio judėjimo, bet savo švietėjiška veikla prisidėjo, parengiant dirvą, kurioje augo pavergtųjų sąmoningumas.

Lietuvoje antras žymus XIX a. antrosios pusės katalikų bažnyčios veikėjas buvo Antanas Baranauskas (1835—1902 m.). Savo socialinėmis-politinėmis pažiūromis jis niekuo nesiskiria nuo M. Valančiaus, tik pralenkia jį reakcingumu, nes A. Baranauskas gyveno kiek vėliau, kai kapitalizmas vystėsi žymiai didesniais tempais, augo lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas, kilo liaudies masių socialinė kova.

Jei apie M. Valančių galima kalbėti kaip reakcionierių ir švietėją, tai apie A. Baranauską, nežiūrint jo nuopelnų lietuvių literatūrai, panašiai kalbėti netenka. Visa jo veikla ir pažiūros apibūdina jį kaip aršų feodalizmo rėmėją, feodalinių bažnyčios pozicijų gynėją.

A. Baranauskas savo socialinį-politinį credo išreiškė paskutiniajame vieno žemaičio kunigo pamoksle prieš mirtį, kuris buvo parašytas XIX a. paskutiniojo dešimtmečio pradžioje. Pamokslas pradedamas nuo to, jog idealizuojami feodalizmo klestėjimo laikai. Tada žmonėms vargdieniams nereikėję nei jokių rinkliavų mokėti, nei į kariuomenę eiti ir t. t. Visa tai darydavo vieni ponai ir bajorai. Visa sunkenybe muzikams būdavę tik „ant nedėlios bent po dvi ar tris dienas siųsti darbininką į baudžiavą dvaro laukų išdirbti“. „Bet už tat sėdėdavo sau ant pono žemės; kurs juos nuo visokių krividų apgindavo; (...). Ponai juos (muzikus.— V. L.) laikydavo kaip savo šeimyną, o muzikai ponus mylėdavo kaip savo tėvus“ (5, p. 11—12).

Anksčiau žymiai geresnėje padėtyje buvo ir bažnyčia bei kunigai. Pilnai išsilaikydavę iš savo turto ir ponų paramos, nereikėdavę nieko nuo „žmonių“ imti. Visos nelaimės, užgriuvusios Lietuvą, yra dievo bausmė už griekius, padarytus tiek žmonių, tiek bajorų, kunigų ir visų kitų. Bene didžiausias nusidėjimas — pasekimas Liuterio ir Kalvino mokslu, kuris Lietuvoje iš dalies buvo priimtas. Be to, vis daugiau atsiranda „vilky avies kailyje“. Vieni iš jų „negeras knygeles iš Prūsijos ir Amerikos parsiuočia“, kiti niekina vyresnybes svietiškas bei dvasiškas ir t. t. Dievas ilgai kantriai laukė, bet pagaliau užleido svetimą valdžią, kuri nori žemaičius paversti rusais, o katalikų tikėjimą pakeisti pravoslavų tikėjimu. Todėl muzikai atkakliai turi laikytis vienybės su ponais, nes pastarieji, būdami apsišvietę, neleis primesti svetimos religijos.

Taigi, prisidengdamas tuo, kad gina katalikų religiją, A. Baranauskas bando pagrįsti socialinės santalkos idėją, atitraukti valstiečius nuo jų kovos dėl savo interesų.

A. Baranauskas valstiečiams griežtai prisako: „Nedarykit patys ir kitiems nedaleiskit daryt jiems (ponams ir bajorams.— V. L.) iškadų nei po miškus ir ganyklas, nei po prūdus ir sodželkas, nei po sodus, dirvas ir pievas“ (5, p. 55). Kitaip tariant, atvirai pasmerkia bet kokius valstiečių nepasitenkinimo išlikusia dvarininkine žemėvalda pasireiškimus.

Kadangi nacionalinė spauda lietuvių tautai yra dievo bausmė už prasikaltimus, tai ją reikia nuolankiai atlikti: mylėti carą ir būti jam ištikimais, vykdyti bet kokius valdininkų nurodymus ir t. t. Pakitimai gali įvykti, tik dievui patvarkius.

Baigdamas A. Baranauskas nurodo, jog katalikų dvasiškija reikalavo iš tikinčiųjų paklusnumo valdžiai. „Taip mokindami ir čese miatežo, mes persergėjom, idant visados pasiliktumėt viernais padonais ciesaoriaus ir Rosijos, jeigu patsai Viešpats Dievas kitaip neparėdis; o maištininkų, kurie norėjo jus įtraukti į maištą, liepėm neklausyt (...). Dėl to sunkią mums krividą daro vyresnybės svietiškos, neteislingai versdamos visą kaltbę ir atsakymą už maištą ant visų mūsų ponų ir bajorų ir kunigų ir ant pačios šventos religijos katalikiškos“; (5, p. 77).

Trumpai peržvelgus „Pamokslo“ turinį, matyti, kad A. Baranauskas buvo tipiškas katalikų bažnyčios, kaip feodalinės epochos religijos, atstovas. Kiekvienas jo žodis alsuoja pasiryžimu ginti senąją visuomeninę santvarką, smerkti visa tai, kas nauja. Jis dar kartą patvirtina priešišką Lietuvos katalikų bažnyčios poziciją 1863 metų sukilimo atžvilgiu. Jo idealas — tvirta monarchija su visais jos visuomeniniais institutais: dvarininkine žemėvalda, dvasiškija kaip dominuojančiu luomu visuomeniniame gyvenime ir t. t. A. Baranauskas priklausė prie tų bažnyčios

veikėjų, kurie nematė naujų visuomeninių procesų ir jų įtakos bažnyčios autoritetui; stengėsi išsaugoti viduramžinę jos padėtį ir senas dogmas.

Nors Lietuvoje katalikybės prisitaikymo prie kapitalistinių sąlygų procesas vyko kiek vėliau, palyginus su Vakarų Europos šalimis, ir turėjo tam tikrų ypatybių, bet „Pamokslo“ pasirodymo metu jau buvo jaunų kunigų, pavyzdžiui, J. Tumas ir kt., kurie gyvai reagavo į kapitalizmo vystymosi padarinius, atidžiai sekė Vatikano taktiką ir visuomeninį gyvenimą Vakaruose.

Taigi M. Valančių ir A. Baranauską galima laikyti paskutiniais žymiais feodalinės katalikų bažnyčios atstovais Lietuvoje. Toliau seka „jaunoji“ kunigų karta (užimanti žemesnes pareigas katalikų dvasininkija, daugiausia kilusi iš valstiečių), kurios balsas palaipsniui vis tvirčiau skamba, užgoždamas viduramžinės bažnyčios padėties šalininkų šauksmą. Į dienotvarkę iškeliamas klausimas, kaip bažnyčia reaguoja į kapitalizmo vystymosi pagimdytus reiškinius.

Negalima pilnai išnagrinėti Lietuvos klerikalų socialines-ekonominės koncepcijas, išleidus iš akių tuos procesus, kurie vyko katalikų bažnyčios viduje pasauliniu mastu, nes katalikų bažnyčia Lietuvoje buvo Romos bažnyčios sudėtine dalim, o visuomeniniai pakitimai, turėję sprendžiamos reikšmės bažnyčios gyvenime XIX amžiuje, t. y. kapitalizmo vystymasis, buvo būdingi ir Lietuvai. Todėl, norint geriau suprasti Lietuvos klerikalų pozicijas kapitalizmo epochoje, reikia jas nagrinėti, atsizvelgiant aplamai į katalikiškųjų klerikalų su popiežium priešakyje socialines pažiūras naujomis sąlygomis. Taip pat reikia nors trumpai peržvelgti bažnyčios visuomeninę padėtį svarbių pasikeitimų išvakarėse.

XIX a. antrojoje pusėje katalikų bažnyčios autoritetas ėmė smukti. Tai paaiškinama tuo, jog, viena vertus, viduramžinės bažnyčios scholastika ir feodalizmo rėmimas nebeatitiko naujos visuomeninės klasės — buržuazijos interesų, kita vertus, — vis labiau kykla revoliucinis darbininkų judėjimas. Tuo metu pasigirsta balsai, reiškiantys atskirų bažnytinių susirūpinimą susidariusia padėtimi. Palaipsniui buvo išjudintas ir pats Vatikanas. Paskutiniu senovišku jo akordu buvo popiežiaus Pijaus IX enciklika „Quanta Cura“ su „Silabo“ priedu, išleista 1864 metais. „Silabe“ buvo išvardyta apie aštuoniasdešimt „paklydimų“, prie kurių greta socializmo ir komunizmo buvo priskiriamos ir pagrindinės buržuazinės-demokratinės laisvės: spaudos laisvė, sąžinės laisvė ir t. t. „Silabus“ atvirai gyne viduramžinę bažnyčios padėtį visuomenėje ir bažnytinės valdžios pirmenybę prieš pasaulietinę. „Silabus“ skelbė: „Anatema tam, kuris ištars: Rymo popiežius gali ir privalo susitaikyti ir sueiti į kontaktą su progresu, liberalizmu ir šiuolaikine civilizacija“ (6, p. 16).

Pijaus IX pozicija sukėlė nepasitenkinimą net vyskupų tarpe. Šv. Tėvas ir jo artimiausi patarėjai tikėjosi sutvirtinti Vatikano pozicijas, paskelbdami popiežiaus neklaidingumo dogmą. Todėl buvo sušauktas visuotinis bažnyčios suvažiavimas, pradėjęs darbą 1869 m. gruodžio 8 d. Nors buvo paskelbta neklaidingumo dogma ir pritarta „Silabo“ tezėms, bet 1870 m. spalio 20 d. suvažiavimas buvo priverstas išsiskirstyti iki „geresnių dienų“. Kad atėjo „geresnės dienos“, užfiksavo popiežius Jonas XXIII, sušaukdamas naują bažnyčios suvažiavimą, kuris buvo atidarytas 1962 m. spalio mėn.

Kaip vystėsi įvykiai?

Mirus senų pozicijų šalininkui Pijui IX, Vatikanas ėmė taikytis prie imperialistinių sąlygų ir iškovojo buržuazijos simpatijas savo aktyvia antisocialistine veikla.

Posūkis Vatikano politikoje įvyko Leono XIII pontifikato laikotarpiu (1878—1903 m.). Leonui XIII perimant vadovavimą, katalikų bažnyčiai

jau buvo aišku, jog beviltiška bandyti sugrąžinti bažnyčiai senas jos pozicijas visuomenėje.

Pagrindinės Leono XIII tezės socialiniu klausimu yra išdėstytos jo darbininkų klausimui skirtoje enciklikoje „*Rerum novarum*“, išleistoje 1891 metais. Šia enciklika faktiškai grindžiama visa klerikalų veikla imperializmo epochoje. Nors popiežiai po Leono XIII yra išleidę ne vieną encikliką, skirtą socialiniams klausimams nagrinėti (pavyzdžiui, Pijus XI išleido encikliką „*Quadragesimo anno*“, 1931; Jonas XXIII — „*Mater et magistra*“, 1961), bet jose atsispindi „*Rerum novarum*“ pagrindiniai principai (7). Tai nenuostabu, nes Leonas XIII apibendrino ir nustatė katalikų bažnyčios taktiką imperializmo epochoje. Jo įpėdiniai ja vadovaujasi, atsižvelgdami į konkrečią visuomeninę padėtį, nes imperializmo esmė nesikeičia.

Kadangi Lietuvos klerikalai savo aktyvios visuomeninės-politinės veiklos pradžioje (XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje — XX a. pradžioje) ir visu buržuazijos valdymo laikotarpiu rėmėsi enciklika „*Rerum novarum*“, tai ją reikia plačiau apžvelgti.

Enciklika „*Rerum novarum*“ nebuvo staigmena ar nelauktas dalykas. Beveik pusę amžiaus jai dirvą ruošė „krikščioniškieji socialistai“ savo veikla. Pavyzdžiui, Maico vyskupą von Kettlerį Leonas XIII laikė savo pirmtaku, nagrinėjant socialinį klausimą. XIX a. paskutiniais dešimtmečiais kapitalizmui peraugus į imperialistinę stadiją, reikėjo nubrėžti socialinę katalikų bažnyčios liniją naujomis sąlygomis.

Savo struktūra „*Rerum novarum*“ suskirstyta į tris dalis: pirmoje dalyje apibūdinamos priežastys, pagimdžiusios socialinį klausimą, antroje — „sukritikuojama“ socialistinė teorija, trečioje — pateikiami katalikų bažnyčios siūlomi būdai socialiniam klausimui spręsti. Tokio nuoseklumo prisilaikė beveik visi katalikų ideologai, rašiusieji socialiniu klausimu tiek nagrinėjamu laikotarpiu, tiek ir vėliau.

Kaip priežastis socialiniam arba darbininkų klausimui atsirasti laikoma tai, kad buvo panaikintos viduramžinės amatininkų draugijos (cechai ir kt.). Todėl „palengvą gyvenimas paliko darbininkus pačius vienus be globos nežmoniškų darbdavių bei nesuvaldomų konkurentų gobšumui“.

Kritikuodamas socializmą, Leonas XIII pirmiausia užsipuola svarbiausią marksistinės socializmo teorijos teiginį, kad privatinę nuosavybę reikia paversti visuomenine. Remdamasis „prigimtinės teisės“ idėja, jis gina privatinę nuosavybę, laiko ją amžina. Be to, panaikinti privatinę nuosavybę esą nenaudinga ir patiems darbininkams, nes tai atima iš jų „visą viltį ir galimybę sau ir savo šeimynai sukrauti turto ir į geresnį gyvenimą prasimušti“ (8, p. 11).

Enciklikos trečios dalies pagrindinė mintis — pasiskolinta iš „organinės mokyklos“ idėja apie darbo ir kapitalo harmoniją. Leonas XIII nurodo, jog visuomenėje visi lygiais būti negali, nes žmonės iš prigimties yra nelygūs: nevienodai gabūs, darbštūs, sveiki ir pan. „Dėl tos žmonių įgimtos nelygybės savaime randasi nelygybė ir turtuose“. Tačiau visuomenėje yra įvairių darbų, kuriems atlikti reikalingi nevienodų sugebėjimų žmonės. „Skirtumas turtuosė“ kaip tik ir verčia žmones atlikti darbus pagal savo sugebėjimus. Toliau jis rašo: „Kaip žmogaus kūno dalys viena su kita jungiasi ir iš to kyla tam tikri jų santykiai, simetrija vadinami, taip lygiai ir visuomenei gamta skyrė, kad tuodu luomu (kapitalistai ir darbininkai.— V. L.) draugingai sutaptų su viens antru ir viens antram padėtų išlaikyti visuomenėje lygsvarą“ (8, p. 22—23).

„Organinės mokyklos“ atstovai visuomenę sutapatino su gyvu organizmu. Todėl jos pasekėjai daro išvadą, jog klasinėje visuomenėje įmanoma socialinė taika.

Būdai socialiniam teisingumui pasiekti išdėstomi trečiajame enciklikos skyriuje. Jame Leonas XIII išvardija „darbdavių“ ir darbininkų „priedermes“, skiria „teisingą turtų turėjimą“ nuo „teisingo jų vartojimo“, t. y. plačiai propaguoja labdarybę, kviečia darbininkus vienytis į savo organizacijas, pradėdant savitarpio pagalbos ir baigiant profesinėmis sąjungomis, į kurias turėtų įeiti ir „darbdaviai“, nubrėžia valstybės kaip viršklasinio organo veiklos sferą. Valstybė, Leono XIII įsitikinimu, pirmiausia „privalo ginti privatinę nuosavybę“, neleisti streikų, priešintis įstatymo jėga toms darbininkų organizacijoms, kurios siekia tikslų, nesuderinamų „nei su padorumu, nei su teisybe, nei su visuomenės gerove“.

Ir dar viena idėja persunkia enciklikos turinį — „proletariato nuproletarinimo“ idėja. Ją Leonas XIII išreiškia, kalbėdamas apie privatinės nuosavybės nepaliečiamumą, reikalaujamas darbininkams „teisingo darbo užmokesčio“ ir kitose vietose. „Darbininkų nuproletarinimo“ šūkis užima žymią vietą socialinėje katalikybės doktrinoje. Darbininkų pavertimo smulkiais savininkais idėja nėra nauja. Ją atkakliai skelbia katalikybės ideologai jau visą šimtmetį. Šią idėją kritikavo dar K. Marksas ir F. Engelsas „Komunistų partijos manifeste“. Pastaruoju metu ji išreiškiama įvairiais „liaudinio kapitalizmo“ variantais.

Taigi, Leonas XIII nebuvo originalus. Enciklikos pagrindinės darbininkų klausimui spręsti idėjos — privatinės nuosavybės neliečiamumas, klasių harmonija, proletarinės revoliucijos pavojaus likvidavimas, paverčiant darbininkus smulkiais savininkais, ir kitos yra pasiskolintos iš buržuazinės apologetikos arsenalo. Būdamas apvilktos kitokiu socialinės demagogijos rūbu, jos tarnauja tam pačiam tikslui — izoliuoti darbininkų judėjimą nuo kovos už socializmą.

„Rerum novarum“ sąnkanavo atsiradusią naują krikščioniškojo judėjimo srovę — krikščioniškąją demokratiją. Iki to laiko krikščioniškieji socialistai jau daugelį dešimtmečių stengėsi įrodyti, kad krikščionybė seniai paskelbusi mokslinio socializmo idėjas, siūlusi pertvarkyti visuomenę dirbančiųjų naudai. Šias idėjas galima įgyvendinti ne revoliucine darbo žmonių kova, o keliant moralinį-religinį gyventojų lygį.

Naujoji srovė skynėsi sau kelią, priešinantį kai kuriems bažnytiniam sluoksniams, t. y. konservatoriams. Krikščionys demokratai pripažino, jog reikia daryti tam tikras reformas, nepažeidžiant kapitalistinės santvarkos. Prie krikščioniškosios demokratijos, ypač jos formavimosi pradžioje, nemažai prisijungė katalikų darbininkų ir valstiečių, tikėjusių bažnyčios skelbiama visų žmonių lygybe. Tai apsprendė krikščionių demokratų reikalavimų radikalumą kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Italijoje ir Prancūzijoje (9). Šiose šalyse konservatoriai stengėsi ginti klasikinį kapitalizmo pobūdį, sakė, jog nebūtina imtis socialinių ir kitokių priemonių jo gyvybiškumui palaikyti.

Kitose šalyse, pavyzdžiui, Lietuvoje, kur krikščioniškoji demokratija taip pat susiformavo pirmaisiais XX a. metais, konservatorių kritišką nusistatymą krikščioniškosios demokratijos atžvilgiu labiau lėmė nenoras atsisakyti feodalinio bažnyčios vaidmens. Monarchinis režimas ir dvarininkų kaip socialinio luomo išsilaikymas betarpiškai skatino bažnyčią laikytis senų pozicijų.

Antra vertus, feodalinės liekanos ekonomikoje sąlygojo ir krikščioniškosios demokratijos kaip politinės srovės pobūdį. Krikdėmai Lietuvoje buvo patikimu carizmo ramsčiu.

Principinių skirtumų tarp konservatorių ir krikščionių demokratų nebuvo. Tiek vieni, tiek kiti savo veikla stengėsi išlaikyti esamą išnau-

dotojišką santvarką. Tik antrieji gyviau reagavo į imperialistinės kapitalizmo stadijos keliamas problemas.

Lietuviškųjų klerikalų pažiūrų formavimąsi ir evoliuciją imperializmo epochoje ryškiausiai galima pailiustruoti, nagrinėjant atskirų asmenų pažiūras.

Šia prasme įdomi yra kun. Kazimiero Pakalniškio asmenybė. K. Pakalniškį (1866—1933 m.) galima pavadinti lyg ir pereinamąja grandim, katalikų bažnyčiai Lietuvoje evoliucionizuojant iš feodalinės organizacijos į kapitalistinę. Jo pažiūroms būdingas bekompromisinis priešingumas viskam, kas nors kiek prieštaravo feodaliai bažnyčios padėčiai — besąlyginiam bažnyčios viešpatavimui visuomeniniame gyvenime.

Tačiau, kita vertus, K. Pakalniškiui jau darė įtakos naujas procesas — XIX a. antrojoje pusėje besiformuojančios nacionalinės buržuazijos sudėtyje vis labiau brendo lietuvių klerikalinės buržuazijos sluoksnis, kurį sudarė valstiečių kilmės dvasininkai. Todėl pirmieji klerikalų periodinės spaudos leidiniai [„Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“ (1889—1895), redagavo ir leido K. Pakalniškis; „Tėvynės Sargas“ (1896—1904), redagavo J. Tumas] atspindėjo bendrą nacionalinės buržuazijos siekimą įsitvirtinti ekonomiškai. Jau „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“ plačiai skelbė kapitalistinio verslo idėją, ragindama lietuvius atimti prekybą ir verslus iš žydų ir kitų tautybių asmenų (10). Klerikalinė spauda kaip ir kiti tuometiniai lietuvių buržuaziniai laikraščiai propagavo tautinį susipratimą, ugdė meilę gimtajai kalbai ir kt. Tuo ji darė teigiamą įtaką lietuvių buržuazinės nacijos formavimuisi. Bet „Apžvalga“ klasiniu atžvilgiu iš esmės dar orientavosi į dvarininkų luomą. Jos pozicija rodo, kokių pažiūrų laikėsi laikraščio redaktorius ir leidėjas K. Pakalniškis.

Šio laikraščio straipsnyje „Medžiagiškas Lietuvos nupuolimas“ (1892, Nr. 13, 14) bandoma analizuoti Lietuvos ekonominę padėtį. Didelis susirūpinimas reiškiamas dėl to, kad dvarų ūkis vis labiau smunka. Dvarininkams siūloma atsisakyti poniškumo manijos, nevažinėti be reikalo į Vilnių ir Varšuvą, o sėdėti dvare ir „gaspadoriauti“, palaikyti glaudesnius ryšius su žmonėmis (pamėgti jų kalbą, nepravardžiuoti „bydlo“ ir t. t.). Tada nors iš dalies būtų galima sustiprinti dvarų ekonomiką.

Padėtų kovoti su nuskurdimu ūkininkų realizavimo draugijos, smulkaus kredito įstaigos ir pan. Tačiau kol „valdžia“ trukdo tokias draugijas steigti, reikia kantriai laukti.

K. Pakalniškio orientavimąsi į dvarininkus ypač gerai rodo vienas jo straipsnis, kuriame rašoma: „Bajorija ir kunigija yra tai du luomu, ant kurių tautos tvirtumas ir stiprumas yra tarsi ant pamato pastatytas. Bajorija kaip apšviestėnis luomas turi būti pravadniku svietiškuose arba tautiškuose dalykuose; kunigija gi — dvasiškuose. Bet tasai pats tautos tvirtumas ir stiprumas prigulės nuo to, kokiame sąryšyje arba kokiuose prietikiuose bajorija ir kunigija bus su antrąja tautos dalimi, t. y. su šiaip jau žmonėmis arba su „mužikija“. Jei tarp šių trijų luomų egzistuos „meilė, vienybė ir santaika“, jokie priešai nebaisūs. „Rusintojai“, norėdami pravoslavijos pagalba surusinti Lietuvą, stengiasi tarp šių trijų luomų pasėti nesantaiką, kad tokiu būdu, atplėšę tamsuolius nuo apsišvietusiųjų, lengviau galėtų įvykdyti savo kėslus. Todėl, norint įgyvendinti devizą „katalikystė ir lietuviystė“, būtina išlaikyti vienybę (11).

K. Pakalniškis Lietuvos tikrovę vertina grynai iš feodalinų pozicijų. Visuomenę jis skirsto į dvarininkus, kunigus ir „mužikiją“, kuri vaidina pagalbinį vaidmenį visuomeniniame gyvenime. Dominuojantis vaidmuo tenka bajorams ir jų talkininkams kunigams. Šie du visuomeniniai sluoksniai, pasiskirstę funkcijomis, turi glaudžiai bendradarbiauti ir

vadovauti tautai. K. Pakalniškis, kaip ir A. Baranauskas, bando pagrįsti klasinės santaikos idėją tuo, jog reikia ginti katalikų religiją.

Vėliau K. Pakalniškio pažiūros vis labiau sutapo su buržuazijos pažiūromis. Tai matyti iš jo straipsnių „Nedėldienio Skaityme“. Pavyzdžiui, straipsnyje „Mūsų vargai ir reikalai“ (1906, Nr. 12, 21, 22, 23, 26, 27) jis kalba apie ūkininkų nuskurdimą ir tas priemones, kurios padėtų jiems iš skurdo išbristi. Siūlomų priemonių esmė yra tokia — reikia kelti kapitalistinio ūkininkavimo kultūrą, steigti įvairias draugijas, šviestis ir t. t..

Tokia K. Pakalniškio pažiūrų evoliucija priklausė nuo tuometinių sąlygų. Nebeįmanoma buvo orientuotis tik į dvarininkus, kurių visuomeninio vaidmens smukimas nekėlė abejonių.

Darbininkų klausimu K. Pakalniškis laikėsi vadinamosios konservatyvios srovės pozicijų, t. y. stengėsi nuraminti darbininkus kalbomis apie tai, kad jokie radikalesni pakitimai neįmanomi, nes taip yra dievo sutvarkyta. Visi lygūs yra tik prieš dievą, o Žemėje dėl nevienodų gabumų ir kitų įgimtų savybių žmonės turi užimti skirtingą visuomeninę padėtį. Tai yra būtina, norint, kad visuomenės organizmas funkcionuotų normaliai. Tuo tarpu krikščioniškosios demokratijos atstovai kalbėjo, kad galima pagerinti darbininkų ir jiems prilygstančių padėtį esamomis kapitalistinėmis sąlygomis tam tikromis reformomis ir panašiomis priemonėmis. Tiesa, principinių skirtumų tarp konservatorių ir krikščionių demokratų nagrinėjamoju laikotarpiu nebuvo. Tai tik klerikalinės politinės srovės niuansai kapitalizmo epochoje. Vėliau šios srovės atspalviai keičiasi.

Savo požiūrį dėl darbininkų klausimo K. Pakalniškis suglaustai išreiškė savaitraščio „Nedėldienio Skaitymas“ straipsnyje „Darbininkų klausimas Lietuvoje“. Straipsnyje pripažįstama, jog darbininkai iš tiesų vargsta, bet čia pat pabrėžiama, jog ne geresnė padėtis ir „darbdavių“. Tik padidinus „žemės ir pramonės produkciją“ apšvietimo, privačios iniciatyvos laisvės, ūkininių draugijų ir panašių dalykų pagalba, galima bus pagerinti ir darbininkų padėtį. Panašiu keliu ėjo išsivysčiusios šalys, juo turi eiti ir Lietuva.

K. Pakalniškis primygtinai siūlo darbininkams neklausyti pastaruoju metu atsiradusių „netikrų pranašų“, kurie darbininkus ragina „užpulti ant dvarų, ant fabriky, ant kapitalistų (...) ir prisisavinti svetimą gera“. Santykiuose tarp „darbdavių“ ir darbininkų visada turi būti išlaikyta „tiesa ir teisybė“. Streikais ir kitais panašiais dalykais darbininkai sau nieko nepadės, atvirksčiai, tik pablogins savo padėtį. Jei „darbdaviai“ turėtų pakankamai pinigų, jie patys daugiau mokėtų darbininkams. Darbdaviai daugiau pinigų gali turėti, tik pakelę ūkio kultūrą. Šis procesas užtruks dešimtmečius ir šimtmečius. Bet tai nereiškia, kad darbininkai jau dabar negali pasiekti didesnio darbo užmokesčio. Jie gali tai išsikovoti „savo darbštumu, teisingumu, blaivybe, paklusnumu ir t. t.“.

K. Pakalniškio pažiūros buvo būdingos daugeliui senesnės lietuvių klerikalų kartos atstovų.

XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje pasireiškia krikščioniškosios demokratijos srovė.

Lietuvoje ši srovė pradėjo reikštis, kai grupė jaunų kunigų kartu su J. Tumu atsisake bendradarbiauti „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje“ ir emė leisti naują laikraštį „Tėvynės Sargą“. Jį redagavo J. Tumas.

Pagrindinė priežastis, dėl kurios jauni kunigai pasitraukė iš „Apžvalgos“, buvo ta, kad pastaroji orientavosi į nykstantį bajorų luomą, ignoravo kylančias naujas socialines problemas, laikėsi nesutaikomos pozicijos santykiuose su pasaulietiniais inteligentais. Turėjo reikšmės

čia ir redaktoriaus K. Pakalniškio asmeniniai bruožai: nesukalbamas, užsispyrimas, ginant savąją nuomonę, ir t. t. Pažymėtinas taip pat dar tas faktas, kad „Apžvalga“ buvo susikompromitavusi pasaulietinės inteligentijos, o iš dalies ir visos skaitančios visuomenės akyse savo pernelyg konservatyviu, priešišku požiūriu į bet kokį pažangų visuomeninį reiškinį — nereliginio turinio literatūrą, socialinių pertvarkymų idėją ir kt. Jaunieji, įsteigdami naują laikraštį, tikėjosi sukelti įspūdį, jog tikroji klerikalų pozicija yra visai skirtinga nuo tos, kurios prisilaikė „Apžvalga“.

Iš tikrųjų „Tėvynės Sargas“ skyrėsi nuo „Apžvalgos“ tik tuo, jog jo dėmesio centre buvo buržuazija ir jos interesai. „Tėvynės Sargo“ numeriuose duodami konkretūs ūkiniai pamokymai, spausdinama informacija apie ūkinių draugijų veiklą ir kita medžiaga, nušviečianti buržuazijos veiklą ir skatinanti jos vystymąsi. Santykiuose su pasaulietinės buržuazijos atstovais šis laikraštis vengė aštresnių ginčų. Tačiau, kita vertus, kaip ir „Apžvalga“, jis gynė dvarininkus ir patvaldystę, „katalikystę“ laikė svarbesniu dalyku, palyginus su „lietuvyste“, nekalbant jau apie priešiškus socializmui.

Vadinasi, „Tėvynės Sargas“ nereikšė kažkokio staigaus posūkio klerikalizmo politinėje srovėje. Jis buvo tik atskira pakopa katalikybės prisitaikymo prie kapitalistinių sąlygų tendencijoje. Lietuvoje šis prisitaikymo procesas vyko kartu su klerikalinės buržuazijos formavimusi ir įsitvirtinimu ekonomiškai. Pavyzdžiui, 1900—1910 metais klerikalai jau turėjo įsteigę daugiau kaip 70 vartotojų draugijų, viešpatavo „Vilijos“ pramoninėje bendrovėje, 1907 metais Marijampolėje jie įkūrė pirmąjį „kriščiioniškųjų“ prekybininkų sindikatą „Žagrę“ bei vystė kitokią kapitalistinę veiklą tiek kaime, tiek mieste (12, p. 22—25).

Nagrinėjamu laikotarpiu klerikalai visomis išgalėmis rėmė patvaldystę, gynė privatinę nuosavybę, pasisakė prieš bet kokius revoliucinius veiksmus, vieninteliu visuomenės vystymosi būdu laikė evoliuciją, „ramaus kultūros darbo“ kelią, išsaugantį esamą socialinę-ekonominę santvarką, varė plačią antimarksistinę propagandą, aktyviai veikė kartu su kontrrevoliucija 1905—1907 metų revoliucijoje (rašė ganytojiškus raštus, reikalaujančius išduoti revoliucionierius caro žandarams, per pamokslus agitavo prieš revoliuciją ir t. t.), Lietuvą laikė neatskirama monarchinės Rusijos dalim. Jie pareikalavo Lietuvos atsiskyrimo tikslui tada, kai Rusijoje nugalėjo socialistinė revoliucija, nes tik tokiu būdu galima buvo išlaikyti buržuazijos viešpatavimą.

Šios klerikalų pozicijos yra pakankamai gerai nušviestos išėjusioje lietuvių literatūroje (žr. 13).

Šiame straipsnyje dabar pamėginsime nuodugniau panagrinėti lietuviškojo kriščiioniškosios demokratijos varianto socialines-ekonomines koncepcijas, kuriomis klerikalai rėmėsi savo politinėje veikloje, atskleisti šių koncepcijų tiesioginį ryšį su Vatikano pozicija naujomis istorinėmis sąlygomis.

Lietuvoje kriščiioniškosios demokratijos srovė galutinai susiformavo, vykstant 1905—1907 metų revoliucijai. Tai ir suprantama. Pavyzdžiui, Vatikano socialinė programa darbininkų klausimu išvydo šviesą, išsivysčius revoliuciniam darbininkų judėjimui. Kriščiioniškoji demokratija, kurios uždaviniai buvo kovoti prieš socialistinį judėjimą, vadovaujantis Leono XIII iškeltais socialiniais principais, atskirose šalyse atsirasdavo, pakilus revoliucinei kovai. 1905—1907 metų revoliuciniai įvykiai Lietuvoje kaip tik ir buvo tuo kulminaciniu punktu, įtikinusi klerikalus, jog toliau snausti negalima.

Po 1905—1907 metų revoliucinio sprogoimo Lietuvos klerikalai plačiai ėmė kalbėti apie „socialinį klausimą“, siūlė savus būdus jam išspręsti. Seminarijose buvo pradėtas dėstyti specialus dalykas apie „socialinį klausimą“, buvo pradėta leisti nemažai literatūros šiuo klausimu, per pamokslus kunigai aiškino, kaip krikščionys demokratai siūlo spręsti socialinį klausimą ir t. t.

Norint apibūdinti krikščionių demokratų socialinę programą, nėra reikalo peržvelgti visą XX a. pirmųjų dvejų dešimtmečių klerikalinę literatūrą. Užtenka pasiremti keletu būdingiausių veikalų, kuriuose šis klausimas pilniau yra nušviestas. Šiuo klausimu skirtingų nuomonių, galima sakyti, nebuvo. Vienbalsiai buvo stengiamasi pritaikyti „Rerum novarum“ principus Lietuvos sąlygomis bei ištempti į dienos šviesą vieną kitą Vakarų „krikščioniškojo socializmo“ ideologų pasisakymą.

Kiekvienas klerikalas, rašęs socialiniu klausimu, paprastai, sekdamas Leonu XIII, pradeda nuo priešasčių, sukėlusių šį klausimą, paskui „su-kritikuoja“ socialistinį jo sprendimą ir dėsto krikščioniškosios demokra-tijos programą. Be to, nemažai buvo rašoma, ypač periodinėje spaudoje, vienu kuriuo nors iš šių punktų.

Socialiniu klausimu klerikalai laikė tuos socialinius reiškinius, ku-riuos sukėlė kapitalizmas. Tai pirmiausia darbininkų klausimas, taip pat smulkių pirklių, amatininkų, moterų ir kiti klausimai.

Priežastim, atvedusia prie socialinio klausimo, krikščioniškųjų de-mokratų autorių nuomone yra „ekonominis liberalizmas“, kurį sukėlė prancūzų XVIII amžiaus švietėjų idėjos apie tai, kad žmogaus prigimtis yra tobula ir todėl žmogus turi turėti veiksmų laisvę. Pavyzdžiui, taip socialinio klausimo kilimą aiškino teologijos prof. Jurgis Matulevičius (J. Matulaitis) savo paskaitose Kauno socialiniuose kursuose 1909 metų pradžioje. Visa bėda ta, sako J. Matulevičius, kad žmogaus prigimtis turi taip pat ir blogų pusių. Liberalizmas pašalino kai ką, kas buvo ne-reikalinga, bet kartu ir tai, kas buvo geru dalyku. „Tokiū būdu išnyko *baudžiava, vergija, luomų privilegijos*, bet podraug *ir miestų autonomi-jos ir amatininkų susivienijimai ir sodžių bei miestų bendra nuosavybė* ir kitos naudingos įstaigos“. „*Kapitalų koncentracija ir minių proleta-rizacija*, štai dvi išdavos niekuo neapribotos liuosybės ir konkurenci-jos“ (14).

Taigi socialinio klausimo atsiradimo svarbiausia priežastis, klerikalų nuomonė, yra kapitalistinio gamybos būdo atsiradimas. Kapitalizmas su-drumstęs laimingą viduramžių rimtį, atnešdamas socialines nelaimes. Bet giliau analizuoti ir kritikuoti kapitalizmą klerikalai nesiryžta. Jie, kaip ir Leonas XIII enciklikoje „Rerum novarum“, visą dėmesį sukcentruoja socializmui „sutriuškinti“ ir savo programai išdėstyti, kuri iš esmės yra kapitalizmo gynimo programa.

Nuo pat mokslinio socializmo atsiradimo klerikalai plačiai naudo-josi šmeižtu kaip priemone socializmui diskredituoti liaudies akyse. Nag-rinėjamu laikotarpiu lietuviškųjų klerikalų periodinėje spaudoje ir atski-ruose leidiniuose socialistus buvo stengiamasi pavaizduoti vagimis, plė-šikais ir jiems panašiais deklasuotais elementais. Veidmainingai buvo teigiama, jog socialistams visai nerūpi darbininkų padėtis, kad jie tik nori su darbininkų pama iškovoti politinę valdžią, kurią panaudotų savo valiai visai visuomenei primesti. Kun. J. Bikinas rašė: „Tai va kam socialistai visus žmonių turtus, visus darbo įrankius nori valstijos nau-dai užimti! Dėl to tiktai, idant visus darbininkus turėti savo rankose, idant juos galutinai pavergti!..“ (15, p. 32).

Kovai su socializmu klerikalai stengėsi panaudoti net antisemitizmą. Jau cituotoje J. Bikino brošiūroje buvo teigiama, jog Rusijos socialistų

partijoms (paprastai klerikalai socialdemokratų neskyrė nuo kitų socialistų partijų) vadovauja bundas ir, socialistams atėjus į valdžią, faktiškai valdys žydai (16).

Kadangi socializmas iš teorijos dar nebuvo tapęs tikrove, tai klerikalams susidarė palankios aplinkybės šmeižti socializmą bei vaizduoti jį kaip aiškią utopiją.

Tačiau, plintant marksizmo idėjoms, šmeižtai ir prasimanymai socializmo adresu nebegalėjo atlikti jiems skiriamo vaidmens. Todėl krikdemų ideologai nemažai dėmesio ima skirti teorinei mokslinio socializmo „kritikai“.

Kaip ryškus pavyzdys gali būti prof. K. Paltarokas, kuris savo veikalė „Socialis klausimas“ („Draugija“, 1913, 1914; atsk. leid. 1921) apibendrina klerikalų ideologinę platformą (17).

K. Paltarokas, priešingai A. Kaupui (18, p. 16), marksizmo teiginius išdėsto nuosekliai ir jų neiškraipo, kertiniais teoriniais akmenimis laikydamas materialistinį istorijos supratimą ir pridedamąją vertę. Tačiau „kritika“ rodo išankstinį autoriaus įsitikinimą, negilų marksizmo supratimą arba nenorą suprasti.

Materialistinį istorijos supratimą K. Paltarokas atmeta kaip nesąmonę, priešpastatydamas jam idealistinę filosofiją. O ekonominės teorijos srityje jis operuoja buržuazinės politinės ekonomijos teiginiais. Pavyzdžiui, marksistinei vertės teorijai jis priešpastato ribinio naudingumo teoriją ir t. t. Reikia pasakyti, jog klerikalai, „kritikuodami“ marksizmą iš teorinio taško, neskelbė savo originalių koncepcijų, o išimtinai naudojami buržuazinės apologetikos produkcija.

Konstatavę socialinį klausimą ir nusakę jo atsiradimo priežastis, taip pat „sukritikavę“ marksistinį klausimo sprendimą, klerikalai paprastai pereina prie „krikščioniškosios“ arba „vidurio“ (esą atmetančios tiek kapitalistinę, tiek ir socialistinę visuomenines santvarkas) mokyklos teiginių išdėstymo.

Lietuvoje klerikalų skelbtos „vidurio“ mokyklos programos pagrindines tezes trumpai galima nusakyti taip. Remdamiesi Leono XIII išgarsintąja idėja apie darbininkų „nuproletarinimą“ privatinės nuosavybės sąlygomis, bažnyčiai, valstybei ir klerikalinėms darbininkų organizacijoms „teisingai“ derinant santykius tarp darbo ir kapitalo, jie sakė, kad Lietuvoje nėra galimybių kapitalistiniams prieštaravimams gilėti, propagavo ypatingą Lietuvos vystymosi kelią, kuris turįs atvesti į visuomenę, susidedančią daugiausia iš vidutinių savininkų.

Kad kapitalizmas vystosi Lietuvoje ypatingu būdu, buvo pagrindinė lietuviškosios buržuazijos ideologų tezė. Jie nenustojė šaukti iki pat socialistinės revoliucijos pergalės, kad Lietuvai, kaip žemės ūkio kraštui, nebūdingi pagrindiniai kapitalistiniai prieštaravimai ir todėl marksizmas joje netaikytinas. Būdami buržuazijos atstovais, klerikalai taip pat nuolatos propagavo šią tezę. Tik skirtingai nuo likusios buržuazijos dalies naudojo nuosavą socialinės demagogijos formą.

Vienas iš pirmųjų, kuris tarp lietuviškųjų klerikalų ir buržuazijos pradėjo skelbti „trečiojo kelio“ koncepciją, buvo kun. A. Kaupas. Nors A. Kaupas gyveno Jungtinėse Amerikos Valstijose, bet jis daug rašė apie Lietuvą ir socialines-ekonominės problemas, aktyviai gynė lietuviškosios buržuazijos reikalus. Todėl pastaroji noriai platinė jo raštus, jais rėmėsi ideologinėje kovoje.

Savo „trečiojo kelio“ koncepciją jis išdėstė „Patrimpo laiškuose“. Laiškai buvo skelbiami Jungtinėse Amerikos Valstijose ėjusioje „Žvaigždėje“ maždaug 1905—1906 metais, vėliau jie buvo išleisti atskirais rinkiniais.

„Patrimpo laišku“ įžangoje autorius nurodo, jog jo visų argumentų išeities punktu yra įsitikinimas, „kad Lietuva, jei nori atrasti sau laimę ir gerovę, privalo ieškoti jos nuosavais keliais“.

A. Kaupas pabrėžia, jog Lietuva „perdėm ūkiškasis (žemės ūkio.— V. L.) kraštas ir jos gerovės klausimo negalima išrišti su pagalba socializmo, išdygusio kapitalistiškose šalyse“. „Darbininko“, „pono“ sąvokos Lietuvoje turinčios visai kitą prasmę, negu Vokietijoje, Amerikoje ir kitur (19).

Jis užsipuola Lietuvos socialdemokratų — Markso „Kapitale“ apibūdinto darbininko Lietuvoje reikia dar paieškoti. Tuo tarpu socialistai visų Lietuvos gyventojų ateitį nori „remti ant darbininkų luomo“. Tačiau darbininkai sudaro tik labai nežymią Lietuvos gyventojų dalį. Visus socialistų raštus rašo „nepabaigę mokslo studentai, jauni daktarai“, juos platina „vargamistros, raštininkėliai“ ir jiems panašūs, skaito „greta tų, kas juos rašo ir platina, dar gimnazistai ir jauni ūkininkai“. Visas šis procesas, kuriame patys darbininkai visai nedalyvauja, vadinamas „rėmiu tautos ateities ant darbininkų luomo“ (19, p. 55).

Be abejo, A. Kaupas iškreipia tikrąją padėtį. Jo „laiškai“ buvo rašyti 1905—1906 metais, t. y. revoliucijos metais. Masiniai darbininkų veiksmai turėjo išsklaidyti bet kokias abejones dėl darbininkų vaidmens judėjime už socializmą. Tačiau tas faktas, kad revoliuciniai Lietuvos socialdemokratai, kaip ir daugelio kitų šalių socialdemokratija, tuo metu reikiamai neįvertino valstietijos revoliucinių galimybių, suteikė reakcijos ideologams tam tikrų galimybių antisocialistinėje kovoje. Iš tiesų galėjo atrodyti nerealu, kalbant apie naujos tobulesnės visuomeninės santvarkos sukūrimą tokia valstietijos krašte kaip Lietuva, turėti galvoje darbininkus ir vien tik jais remtis.

Mokslinio socializmo idėjoms A. Kaupas priešpastato „solidarizmo mokslą“, kurį jis apibūdina kaip mokslą apie „sluoksnių savitarpinį susižinojimą ir kooperaciją“ (19, p. 45).

Norėdamas pagrįsti mintį, kad Lietuvoje būtinas klasinis bendradarbiavimas, kitaip tariant, pritaikyti Leono XIII „Rerum novarum“ klasių harmonijos principą Lietuvos sąlygomis, jis trumpai apibūdina įvairius Lietuvos visuomeninius sluoksnius. „Imkime kultūriškiausią mūsų draugijos dalį — ponus ir šiaip jau dvarininkus, — rašo A. Kaupas — Rugojame ant jų už lenkinimą mūsų tėvynės, skriaudimą darbininkų, ištvirkavimą, egoizmą ir kitas jų silpnas puses, bet užmirštame padėkoti jiems už tai, kad jie tai priduoja mūsų kraštui poliorį, mandagumą, kad jie tai neša Lietuvai Vakarinės Europos kultūrą...“ (19, p. 57).

Pramonininkai, A. Kaupo nuomone, duoda kraštui „tikrą naudą“, nes suteikia darbininkams darbo, kelia pramonę. A. Kaupas labai piktnasi socialistų atsiliepimais apie Petrą Vileišį, vieną iš pirmųjų stambių Lietuvos kapitalistų. Jis sako: „Duok Dieve kuo daugiausiai mūsų kraštui tokių „buržuazų“, tuomet ir pramonija, ir kultūra, ir apšvietimas neitų mūsų tėvynėje želvės žingsniais“ (19, p. 60).

Išvardinęs kunigų „nuopelnus tėvynei“ ir teigiamai įvertinęs inteligentijos veiklą, A. Kaupas pareiškia, jog visi šie sluoksniai „turi pilną teisę pareikalauti, kad draugiškame Lietuvos gyvenime“ jų „interesai būtų užlaikomi priderančioje paguodonėje“. Kitaip tariant, jis stengiasi įtikinti, jog socialistų kursas remtis „tik darbininkų luomu“ yra nepriimtinas, nes jis kenkia atskiriems visuomeniniams sluoksniams. Turi egzistuoti klasių harmonija. A. Kaupas kviečia visas Lietuvos partijas atsisakyti „savitarpio kovos“ ir dirbti išvien „tautos labui“. „Be nusileidimų ir kompromisų — priduria jis — žinoma neapsieis. Socialistai tu-

rės išsižadėti klasių kovos, ponai — daugelio nereikalingos jiems žemės ir t. t.“ (19, p. 63). Tik buržuazijos interesai neturį nukentėti.

A. Kaupas yra tipiškas buržuazijos ideologas. Nors jis nesigailėjo pagyrimo žodžių dvarininkams kaip suteikiantiems „kraštui poliori“, bet neabejoja, jog „tautos vienybės“ vardan išnaudotojiškos klasės turi padaryti nuolaidų kaip tik dvarininkų sąskaita. Į kompromisą turi eiti ir darbininkai, t. y. atsisakydami klasių kovos, turi sutikti būti išnaudojamais. Ta aplinkybė, kad A. Kaupas gyveno išsivysčiusio kapitalizmo šalyse, išlaisvino jį nuo iliuzijų dvarininkų likimo klausimu. Vadovaudamasis Leono XIII paremtomis idėjomis, jis stengėsi pagrįsti klasinę santaiką tik tarp darbininkų ir kapitalistų, neabejodamas, kad dvarininkai kaip socialinis luomas turės pasitraukti iš Lietuvos visuomeninio gyvenimo.

Konkrečios programos „klasių harmonijai“ užtikrinti A. Kaupas nepateikė. Tai padarė kiti klerikalų autoriai, skelbdami „krikščioniškąjį“ socialinio klausimo sprendimo būdą.

Pagrindine sudėtine socialinio klausimo dalimi jie laikė darbininkų klausimą. Todėl visų jų siūlomų priemonių šiam klausimui išspręsti esmė yra tokia — kaip aprūpinti darbininkus ir kitus prie proletarizacijos sienksčio stovinčius žmones bent kokia private nuosavybe. Šią idėją plačiai skelbė Vakarų „krikščioniškojo socializmo“ ideologai. Pavyzdžiui, Biuse Prancūzijoje, Kingslėjus Anglijoje ir kiti atkakliai propagavo darbininkų gamybines asociacijas. Ši idėja pilnai atsispindėjo Leono XIII enciklikoje „Rerum novarum“, ją nusitvėrė ir Lietuvos klerikalai.

Kaip paversti darbininkus, nuskurdusius valstiečius ir kitus darbo žmones smulkiais savininkais? Atsakymas į šį klausimą sudaro pagrindinį lietuviškųjų klerikalų socialinės programos turinį.

Norint varginguosius valstiečius aprūpinti žeme, reikia įvykdyti žemės reformą. Antai, J. Matulevičius savo paskaitoje „Bažnyčia ir nuosavybė“ socialinių kursų Kaune klausytojams bandė teoriškai įrodyti, jog dvarininkinės žemėvaldos reforma neprieštarauja „bažnyčios mokslui“. Jis rėmėsi „Rerum novarum“, kur pasakyta, kad dievas žemę atidavė valdyti aplamai žmonėms, o ne atskiriems asmenims. Todėl, teigė J. Matulevičius, žemės perpaskirstymas neprieštarauja „Kristaus mokslui“.

Žinoma, apie žemės reformą klerikalus privertė prabilti revoliuciniai valstiečių veiksmai. Klerikalai puikiai matė, jog bežemių ir mažžemių aprūpinimas žeme, kitaip tariant, tam tikra nuosavybe, turėjo atitolinti revoliucinius veiksmus bent kaime. Jų kalbos apie žemės reformą darėsi radikalesnės, stiprėjant revoliucinei situacijai. Tai matyti, peržvelgus klerikalų poziciją žemės klausimu per ilgesnį laikotarpį.

Antai iki 1905 metų klerikalai visai nekalbėjo, kad reikia duoti žemės bežemiams ir mažžemiams. Lietuvių suvažiavime Vilniuje (1905 m.) revoliucingai nusiteikusių žemės klausimu valstietijos delegatų akivaizdoje klerikalai buvo priversti prabilti kun. Aleksandravičiaus lūpomis net apie tai, jog žemė priklauso tiems, kas ją dirba. Tačiau 1907 metais paskelbtame krikščionių demokratų programos projekte („Draugija“, 1907, Nr. 1) tebuvo kalbama apie valstybines žemes, kurios išpirkimo būdu galėjo būti išdalintos bežemiams ir mažžemiams. Kiek vėliau, reakcijai silpnejant, klerikalų spaudoje pasigirsta balsų taip pat ir dėl dvarininkų žemių atėmimo. Buvo siūloma šias žemes su išperkamuoju mokesčiu išdalinti valstiečiams. Tai atsispindėjo naujai paruoštoje programoje „Lietuvių krikščionių demokratų partija“, kuri buvo išspausdinta Vilniuje 1915 metais. Joje buvo numatoma išdalinti kitataučių dvarininkų žemes. „Savų“, lietuvių dvarininkų žemės turėjo likti nelieptos. Nacionalizmą klerikalai naudojo kaip paskutinį atramos tašką, ginant dvarininkų interesus.

Žemės išpirkimas buvo motyvuojamas tuo, jog, paėmus dvarų, kurie daugumoje buvo praskolinti, žemes nemokamai, nukentėtų bankai, o per tai ir indėlininkai. Faktiškai buvo rūpinamasi buržuazija, nes tik buržua buvo indėlininkais.

Pradėjus kurtis Tarybų valdžiai Lietuvoje, klerikalai daro dar radikalesnį žingsnį. Jų 1919 m. sausio 1 d. kreipimesi į bežemius bei mažą žemius ir antrojoje valstybinėje konferencijoje (1919 m. vasario mėn.) pateiktoje rezoliucijoje buvo reikalaujama pradėti dalinti žemę, nelaukiant Steigiamojo seimo. Steigiamasis seimas vėliau turėjo nustatyti atlyginimo už žemę dydį ir kitas reformos sąlygas. Tačiau nuo žodžių prie darbų nebuvo prieita, nors klerikalai po Tarybų valdžios Lietuvoje užgniaužimo kurį laiką buvo valdžioje.

Žemės reforma pramonės darbininkams netiko. Kaip juos aprūpinti tam tikra nuosavybe, t. y. „nuproletarinti“? Atsakydami į šį klausimą, klerikalai iki smulkmenų rėmėsi „Rerum novarum“, nors atskirus jos momentus labiau užakcentuoja, prijungdami tam tikrus Vakarų Europos „krikščioniškojo socializmo“ ideologų pasisakymus, kuirems enciklikoje nepakankamai skirta vietos.

Išsamiai klerikalų poziciją darbininkų klausimu išdėstė prof. K. Paltarokas savo veikale „Socialis klausimas“. Jis pabrėžia, jog darbininkų klausimas atsirado dėl „minių skurdo“. Norint išspręsti šį klausimą, reikia pasiekti, jog darbininkai įgytų šioji turtą, nebūtų priklausomi tik nuo darbo užmokesčio. Šiam tikslui reikia imtis tam tikrų bendro pobūdžio ir konkrečių priemonių. Prie bendrų priemonių K. Paltarokas pirmiausia priskiria „sveikų tikybinų pažiūrų platinimą“, t. y. „Kristaus mokslo“ apie artimo meilę arba, Leono žodžiais tariant, apie „teisingą turtų vartojimą“ skelbimą ir panašius dalykus. Tačiau, priduria K. Paltarokas, ne visi klausys žodžio. Valstybė privalo leisti tokius įstatymus, kurie pažabotų neklaužadas (20).

K. Paltarokas buržuazinės valstybės visuomeninio vaidmens klausimu, palyginus su Leono XIII, žengia net dar toliau. Jis nedviprasmiškai nurodo, jog valstybė pirmiausia turi remti stambų monopolistinį kapitalą. K. Paltarokas taip samprotauja. Darbininkų klausimui kilti svarbiausia priežastis buvo laisvoji konkurencija. Todėl, sprendžiant šį klausimą, reikia būtinai atsižvelgti į jį sukėlusią priežastį. Reikia apriboti laisvąją konkurenciją, o tai padaryti įmanoma tik per „pramonininkų organizacijas“, kurias valstybė visai turi remti.

Gvildendamas darbininkų klausimą, K. Paltarokas iš esmės niekur nenukrypsta nuo „Rerum novarum“. Priminęs kapitalistams ir darbininkams jų „priedermes“, socialinę nelygybę laikydamas įgimtu dalyku ir t. t., kaip ir Leonas XIII, K. Paltarokas nurodo, kad darbininkų klausimą galima išspręsti, naudojantis trimis veiksniais: bažnyčia, valstybe ir pačių darbininkų organizacijomis. Darbininkų organizacijų steigimą jis laiko konkrečiomis priemonėmis, sprendžiant darbininkų klausimą. Organizacijos būtinai privalančios būti krikščioniškos, nes tokios, kur viešpatauja priešinga tikėjimui dvasia, „netinka pataisyti darbininkų padėjimui“.

Lietuvoje kapitalizmo vystymosi nuneigti nebuvo įmanoma. Todėl kaip tik darbininkų draugijų, užsiiminėjančių ūkine veikla, krikščioniškų profsąjungų, bendradarbiaujančių su kapitalistais, ir kitų organizacijų propaganda galėjo sukelti iliuziją, jog kapitalizmo vystymąsi galima pasukti kita linkme, t. y. neleisti vystytis kapitalizmo prieštaravimams.

Šia prasme yra būdingas darbininkų krikščionių draugijos, veikusios Suvalkijoje, atsisaukimas į ūkininkų draugijas ir „darbdavius“. Jame ankstesni klerikalų pasisakymai darbininkų klausimu buvo kritikuojami, nes juose esą apie darbininkų klausimą buvo kalbama, numanant išsivys-

čiusį kapitalizmą. „Mes gi to kapitalizmo — buvo sakoma atsišaukime — dar beveik neturime. Mes jo tik pageidaujame, nes kaip tik jisai ir padėtų mums minimąjį klausimą rišti.

Bet ne kapitalizmo, suplankusio į vieno ar kelių gobšųjų išnaudotojų rankas, o kapitalizmo, paremto racionaliniais kooperacijos pagrindais, kuris leidžia visiems teisingai darbo vaisiais naudotis. Juk jau matome pasaulyje pavyzdžių, kad patys darbininkai, susijungę į draugijas, steigia bendras sankrovas, dirbtuves ir net pabirkas“ (21).

Kitaip tariant, kooperacija yra tas kelias, kuriuo einant visi galės „teisingai darbo vaisiais naudotis“. Kooperacijos, kaip išsigelbėjimo nuo revoliucinio sprogo idėja, klerikalų buvo pradėta propaguoti žymiai anksčiau, dar pirmuose klerikalų laikraščiuose — „Apžvalgoje“ ir „Tėvynės Sarge“. Po 1905—1907 metų revoliucijos ji ypač buvo užakcentuojama. Pavyzdžiui, „Vienybėje“ Žvygas rašė: „Kooperacija užveda naują žmonijoje tvarką, bet užveda ją be kraujo liejimo, be šautuvų, be kartuvių“ (22).

Kooperacijos idėją klerikalai faktiškai skelbė, kalbėdami apie bet kokius krikščioniškus darbininkų susivienijimus. Pavyzdžiui, stambus klerikalų šulas kun. J. Bikinas taip pareiškia: „Galutinis tikslas tų visų darbininkų draugijų yra pagaminti darbininkams nuosavybę“ (23).

Klerikalų demagoginiai šauksmai, kad galima išspręsti darbininkų klausimą, naudojantis kooperacijomis ir aplamai draugijomis, turėjo vieną tikslą: atitraukti darbininkus nuo revoliucinės kovos, išsaugoti esamos santvarkos pagrindus. Net propagandiniais tikslais klerikalai nekalbėjo apie kokias nors rimtesnes visuomenines permainas. Priešingai, kiekviena proga pabrėždavo, jog jie už kapitalistinės santvarkos nepaliečiamumą. Pavyzdžiui, K. Paltarokas veikale „Socialis klausimas“, pradėdamas dėstyti „Krikščionių mokyklos“ platformą, iš anksto įspėja, jog šios mokyklos šalininkai „visai nenori dabartinės visuomeninės tvarkos esybinių institucijų panaikinimo, kaip antai: nuosavybės, paveldėjimo, mokesčio teisės ir t. t., bet priešingai darbuojasi, kad tai sugrąžinti, sustiprinti, sutvarkyti“ (20, Nr. 84).

Tai, kad klerikalų kalbos apie darbininkų draugijas, kaip paverčiančias darbininkus nepriklausomais nuo kapitalistų, buvo gryna socialine demagogija, rodo faktiška tų draugijų veikla. Vartotojų draugijos ir kiti kooperatiniai susivienijimai, kurie, klerikalų nuomone, turėjo paversti darbininkus ir jiems prilygstančius savininkais, faktiškai tarnavo stambių ūkininkų, kunigų ir kitų kapitalistų interesams.

Taigi, trumpai peržvelgus lietuviškųjų klerikalų socialines-ekonomines pozicijas XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, matyti, jog jos iš dalies evoliucionavo. Evoliuciją apsprendė kapitalizmo vystymąsi lydėjęs katalikybės, kaip feodalinės religijos pavirtimo kapitalistine religija, procesas, kitaip tariant, katalikų bažnyčios persiorientavimas ginti buržuazijos interesų. XIX a. antrojoje pusėje klerikalų socialinės-ekonominės koncepcijos buvo dar grynai feodalinio pobūdžio: besąlyginis patvaldystės rėmimas, dvarininkinės žemėvaldos gynimas, kapitalistinių reiškinių ūkyje ignoravimas.

XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje ir XX a. pradžioje klerikalai, nenustodami remti feodalinių institutų, palaipsniui persiorientuoja į buržuaziją ir faktiškai tampa buržuazijos ideologais. Tačiau tas faktas, kad carinės Rusijos ekonominės sąlygos privertė buržuaziją XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje sudaryti su dvarininkais-feodalais kontrrevoliucinį bloką, nukreiptą prieš revoliucinį judėjimą, apsprendė tam tikras Lietuvos klerikalų socialinių-ekonominių pozicijų ypatybes. Šių ypatybių esmė yra

ta, kad klerikalai, gindami buržuazijos interesus, nenustojo rėmę dvarininkų bei carizmo.

Socialinė-ekonominė Lietuvos klerikalų programa, palyginus su Vakarų klerikalizmo pozicijomis, nepasizymėjo originalumu. Iš esmės visais punktais buvo laikomasi Vatikano linijos imperializmo epochoje. Tik prie jos buvo prijungiami kai kurie labiau tinkantieji Lietuvos sąlygoms Vakarų „kriščiūnų socializmo“ ideologų pasisakymai.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko vardo
universitetas
Politinės ekonomijos katedra

Redakcinei kolegijai įteikta
1966 m. spalio mėn.

I š n a š o s

¹ List Pasterski Macieja Wolonczewskiego [...], Wilno, 1850, [lygiagrečiai pateikiami lenkiškas ir lietuviškas rašto tekstai.— V. L.].

² Lietuvos TSR istorija, t. II, Vilnius, 1963.

³ Medžiaga Vyskupo Valančiaus biografijai, „Tėvynės Sargas“, 1900, Nr. 1.

⁴ Cituojama pagal leid.: Vyskupas Motiejus Valančius, Siauliai, 1935.

⁵ A. Baranauskas, Paskutinis pamokslas viena Žemaičių kuniga prieš smertį, Trečiasis spaudimas, Tilžėje, 1899.

⁶ Cituojama pagal: M. M. Шейнман, Современный клерикализм, М., 1964.

⁷ V. Niunka, Socialiniai katalikybės mitai, Vilnius, 1965.

⁸ Rerum novarum. Leono XIII darbininkų klausimu enciklika, II leidimas, Kaunas, 1931.

⁹ Apie tai plačiau žr.: M. M. Шейнман, Ватикан и католицизм в конце XIX—начале XX в., М., 1958.

¹⁰ Pvz. Jurgis Szermunėlis [K. Pakalniškis], Prekystės arba kupczystės naudingumas, „Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga“, 1891, Nr. 2, 3.

¹¹ J. Szermunėlis [K. Pakalniškis], Szistat apie mūsų bajoriją, kunigiją ir „mužikiją“, „Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga“, 1892, Nr. 6.

¹² J. Jurkūnas, D. Levinauskas, Antinacionalinė lietuviškųjų klerikalų politika, Vilnius, 1955.

¹³ Žr. V. Kapsukas, Veidmainių darbai, Vilnius, 1961, J. Maiminas, Teorijos ir tikrovė, Vilnius, 1960; Ю. Андрюшайтите, Идеологическая борьба в Литве в период реакции (1907—1910 гг.). Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų Mokslo darbai, LKP istorijos klausimai, II, Vilnius, 1962; J. Jurkūnas, D. Levinauskas, Antinacionalinė lietuviškųjų klerikalų politika, Vilnius, 1955; J. Jurginis, Kaip bažnyčia Lietuvoje gynė išnaudotojų interesus, Vilnius, 1954 ir kt.

¹⁴ Prof. Jurgis Matulevičius, Trumpas išaiškinimas šių dienų socialinio klausimo „Draugija“, Nr. 31—32 [1909].

¹⁵ D. Dūbrė [J. Bikinas], Ar bus geriau, kad socialistai gaus viršų, Kaunas, 1906.

¹⁶ Vieni iš pirmųjų buržuazijos atstovų Lietuvoje buvo žydų tautybės žmonės. Išnaudotojas ir žydas liaudies kartais buvo sutapatinami. Tai sąlygojo tam tikras antisemitines nuotaikas liaudyje, kurias vėliau visai kurstė lietuvių buržuazija, norėdama įsitvirtinti krašto ekonomikoje.

¹⁷ Paprastai klerikalai, šmeiždami socializmą, į vieną krūvą su moksliniu socializmu suplaka įvairiausias pšeuosocialistines kryptis. Tačiau, kai bando teoriškai jį gvildentį, jie nesvyruodami pasirenka marksizmą.

¹⁸ Žr. J. Maiminas, Teorijos ir tikrovė, Vilnius, 1960.

¹⁹ [A. Kaupas], Patrimpo laiškas, parašė K. A. K., Shenandoah, Pa, 1907, 17 laiškas.

²⁰ Prof. K. Paltarokas, Socialis klausimas, „Draugija“, Nr. 87 (1914).

²¹ Mūsų darbininkų reikalai, „Saltinis“, 1913, Nr. 16.

²² J. Zuygas, Kooperacijos žiedai. „Vienybė“, 1910, Nr. 26.

²³ D. Dūbrė [J. Bikinas], Kam reikalingos darbininkų organizacijos? „Vienybė“, 1908, Nr. 3.

КЛЕРИКАЛЬНЫЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ В ЛИТВЕ В КОНЦЕ XIX — НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ

В. ЛУКОШЯВИЧЮС

Резюме

Объектом исследования статьи является установившееся в марксистской литературе положение о том, что в империалистическую эпоху христианская и, в частности, католическая церковь превращается из феодальной организации в капиталистическую. В статье прослеживается развитие этого процесса в условиях Литвы, указывается на его сходство с аналогичными процессами в странах Западной Европы, отмечаются некоторые различия.

Чтобы охарактеризовать позицию духовенства (клерикализм в Литве в исследуемый период в основном представляли духовные лица) в связи с названным объективным процессом, в статье анализируются взгляды отдельных церковников, а также освещается идейная направленность первых клерикальных периодических изданий: «Апжвалга», «Тевинес саргас». Анализ взглядов М. Валанчюса и А. Баранаускаса показывает, что католическая церковь в Литве во второй половине XIX столетия по существу еще стояла на феодальных позициях. Но развитие капитализма, формирование клерикальной буржуазии заставили духовенство изменить свою идеологическую окраску. В последнем десятилетии XIX века уже заметен постепенный отказ клерикалов от ориентации в классовом отношении на феодалов и выдвижение на первое место в своей общественной деятельности защиты интересов буржуазии. Типичным представителем такого своеобразного переходного периода был К. Пакальнишкис. Этим переходом обусловлена и идейная направленность первых клерикальных периодических изданий «Апжвалга» и «Тевинес саргас».

В ходе революции 1905—1907 годов в клерикальном течении в Литве выявилось новое христианско-демократическое направление. Это направление — прямое свидетельство тому, что католическая религия стала капиталистической.

Чтобы наилучшим образом пролить свет на существо процесса, происходившего в литовской католической церкви, в статье кратко рассматривается позиция официального Ватикана в империалистических условиях. Позиция эта нашла свое выражение в энциклике папы Льва XIII «Рерум новарум», давшей толчок христианско-демократическому движению.

Сущностью энциклики и ее следствия — христианского демократизма — является твердое намерение противопоставить движению за социализм утонченный вариант буржуазной апологетики. Основные принципы «Рерум новарум»: защита частной собственности, идея гармонии интересов рабочих и капиталистов, а также установка на решение проблемы обнищания рабочих путем превращения их в мелких собственников и др. легли в основу деятельности и литовских христианских демократов.

Разбор взглядов типичных представителей литовского варианта христианского демократизма: А. Каупаса, К. Палтарокаса и др. позволяет сделать вывод, что данное политическое течение по своей сути ничем не отличается от своих предшественников на Западе. Основной его задачей была защита капиталистического строя.

Особенностью христианско-демократического движения в Литве, указывается в статье, является его сугубо реакционный характер, т. е. стремление его идеологов защитить не только интересы буржуазии, но и феодальные пережитки: самодержавие, дворянское земледелие и пр.

В заключении в статье делаются обобщающие выводы.
